

1990'LARDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE KİTLE TURİZMİNİN GELİŞİMİ VE ALTERNATİF YÖNELİMLER

EMERGING OF MASS TOURISM FROM 1990'S UNTIL TODAY AND ALTERNATIVE TENDENCIES IN TURKEY

Yrd.Doç.Dr.Onur GÜLBAHAR*

ÖZET

Dünya turizm endüstrisi, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişme 1980'lere kadar kitle turizmi şeklinde gerçekleşmiş, deniz-güneş-kum ağırlıklı turizm öne çıkmıştır. Kitle turizminin yol açtığı sorunlar ve tüketicilerin farklı ürünler talep etmesi sonucu alternatif turizm türlerine yönelinmiş ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren hızla gelişmiştir. Türkiye'de turizm endüstrisi, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren birtakım düzenlemeler ve çalışmalar sonucunda dünyada önemli bir konuma gelmiştir. Turizmin çeşitlendirilmesi ve tüm yıla yayılması yönündeki çalışmalar ise, 1990'lı yılların ikinci yarısında artmaya başlamıştır. Bazı alternatif turizm türleri gelişme göstermiş olsa da, mevcut potansiyel yeterince değerlendirilememekte, mevsimlik yoğunlaşma gibi sorunlar devam etmektedir.

ABSTRACT

World tourism industry has performed a rapid growth from the second half of the twentieth century. This growth occurred in mass tourism till 1980s, and sea-sand-sun tourism in particular. As of several problems caused by mass tourism, and consumers' demand on new products, alternative tourism types have emerged effective 1990s. The tourism industry of Turkey has obtained an important place in the world as a result of various legislations and applications taken place since the second half of 1980s. The efforts for diversification and expanding tourism whole year round began to increase in the second half of 1990s. Although some alternative tourism types have emerged, the current potential can not be evaluated, and problems like seasonal fluctuation continue.

Turizm, Türkiye, Kitle Turizmi, Alternatif Turizm, Turizmin Çeşitlendirilmesi

Tourism, Turkey, Mass Tourism, Alternative Tourism, Diversification of Tourism

* Okan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Y.O., Turizm ve Otelcilik Bölümü Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Turizm olayı, dünyada özellikle II. Dünya Savaşı ile birlikte yaşanan birtakım ilerlemelerin etkisiyle kitlesel bir faaliyet olarak gelişme göstermiştir. Kitle turizmi gerek ulaşım, gerek konaklama ve gerekse diğer turistik hizmetlerin organizasyonunun nispeten kolaylığı sebebiyle zamanın şartlarına en uygun turizm çeşidiydi. Temelini doğal, tarihi, kültürel vb. varlıkların oluşturduğu kitle turizminin, zamanla bu değerlere zarar vermeye başladığının fark edilmesiyle birlikte, öncelikle doğayı ve kültürel varlıkları koruyucu ve geliştirici faaliyetler geliştirilmeye başlanmıştır. Ekoturizm, kültür turizmi gibi alternatif turizm türleri, doğal ve kültürel değerlere saygılı ve bilinçli tüketicilerin sayısının artmasıyla birlikte hızla gelişmiştir.

Turizm sektörü, dünyanın en önemli ve gelir getirici sektörlerinden biri olması dolayısıyla, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülke politikalarında önemli yer tutmaktadır. Hem talebe bağlı olarak, hem de geleneksel turizm faaliyetlerine oranla çok fazla gelir getirmesi dolayısıyla, doğal ve kültürel varlıklara dayanmayan, ancak bu varlıklardan destek alan kongre turizmi, alışveriş turizmi gibi alternatif türlere de önem verilmiştir.

Turizm sektörünün, rakip ülkelerle karşılaştırıldığında henüz çok yeni bir sektör olduğu Türkiye’de de, bu alandaki önemli gelişmeler 1980’li yıllardan itibaren kitle turizminde meydana gelmiştir. Turizm sektöründe öncü olan ülkelerin tecrübelerinden faydalanmaya çalışan ülkemizde de, kitle turizminin olumsuz etkilerinin yaşanması dolayısıyla alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi yönünde ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Esas olarak iki bölüme ayrılan çalışmanın ilk bölümünde, Türkiye’de turizm hareketlerinin ve özellikle kitle turizminin gelişimi 1990 öncesi ve sonrası dönemler itibarıyla ele alınacaktır. İkinci bölümde ise, alternatif turizm çeşitlerinin dünyadaki yerine değinildikten sonra, Kalkınma Planları ile birlikte turizmin çeşitlendirilmesine yönelik çalışmalar ana hatlarıyla aktarılmaya çalışılacaktır. Sonuç kısmında, Türkiye’de turizmin çeşitlendirilmesi ve tüm yıla yayılması için yapılabilecekler değerlendirilecektir.

1. TÜRKİYE’DE KİTLE TURİZMİNİN SEYRİ

Yirminci yüzyılda dünya turizminde çok büyük bir yere sahip olan kitle turizminin gelişmesine paralel olarak Türkiye’de de öncelik bu tür faaliyetlere verilmiş ve yapılan düzenlemeler ile sağlanan teşvikler kitle turizmine yönelik olmuştur.

Üç tarafı denizlerle çevrili ülkemizde kitle turizmi, başlangıçta Akdeniz ve Ege sahillerinde “deniz-güneş-kum” şeklinde ifade edilen turizm çeşidi ağırlıklı geliştirilmiş, yıllar boyunca ülkeye tek başına önemli ölçüde ekonomik katkı sağlamıştır.¹

¹ Kadir ÖZTAŞ ve Tahsin KARABULUT, **Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri**, Nobel Yayın Dağıtım, 2.Baskı, Ankara, 2006, s.12.

Türk turizmindeki bu gelişmeler, 1990 öncesi ve 1990'dan günümüze olacak şekilde iki başlık altında ele alınacaktır.

1.1. 1990 Öncesi Dönemde Türk Turizmi

Türk turizmi genel itibarıyla 1980'li yıllara kadar gözle görülür bir gelişme kaydetmemiştir. Planlı Dönemin başıyla 1983 yılı arasındaki süre, devletin turizmin gelişimi için şartları oluşturup öncülük ettiği dönem, 1983 yılından itibaren ise "serbestleşme" dönemi olarak değerlendirilmektedir.² Cumhuriyetin ilk yıllarında "Türk Seyyahin Cemiyeti" adıyla kurulan ve "Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü" olarak faaliyetlerini sürdüren kurum, 1940'lı yıllarda kurulan ve çeşitli isimlerle anıldıktan sonra "Basın – Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü" adını alan kurum ve 1960'larda kurulan "Turizm ve Tanıtma Bakanlığı" ile Türk turizmi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde çıkarılan çeşitli kanunlar ve kurulan T.C.Turizm Bankası A.Ş. gibi kuruluşlarla turizm yatırımları desteklenmeye başlamıştır.³ Daha sonraki yıllarda kitle turizminin gelişmesi amacıyla yapılan en önemli düzenlemelerden biri ise, 1972 yılında çıkarılan Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu'dur. Kanun ile Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) kurulmuş ve seyahat acentaları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

1963-1983 yılları arasında turizm politikası, ödemeler dengesine turizm gelirleriyle pozitif katkı yapmayı, döviz gelirlerini artırmayı, istihdama katkı sağlamayı ve vatandaşlara tatil olanakları sunmayı hedeflemiştir.⁴ Hazırlanan Kalkınma Planları incelendiğinde, hemen hepsinde kitle turizminin geliştirilmesi ile ilgili ifadelerin yer aldığı görülmektedir. İlk dört planda Türk turizmi sadece kitle turizmine odaklanmıştır. Turistik tesislerin ve kapasitelerin artırılması, turistik yatırımlara önem verilmesi, belli yörelerde yoğunlaştırılması, yatırımlara sağlanacak teşvik ve tedbirler, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, işletmeciler ve çalışanlara getirilecek kolaylıklar gibi birçok hedef ve politika kitle turizmine uygun ve kitle turizminin gelişimine yönelik olmuştur.⁵ 1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci Kalkınma Planında kültürel, kış, sağlık, gençlik turizmi ve diğer alternatif turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve kitle turizminin yanında bireysel turizmin geliştirilmesi politikaları öncelik kazanmıştır.⁶

² DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/turizm/oik679.pdf>, 18.05.2008, s.6.

³ * ÖZTAŞ ve KARABULUT, s.8.

* Nazmi KOZAK, Meryem AKOĞLAN KOZAK ve Metin KOZAK, **Genel Turizm İlkeler –Kavramlar**, Detay Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Ankara, 2001, ss.106-112.

⁴ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.6.

⁵ DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967**, Ankara, 1963, s.426, 428.

DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, Ankara, 1967, s.593, 596, 601.

DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, Yay.No: DPT 1272, Ankara, 1973, s.619, 620.

DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, Yay.No: DPT 1664, Ankara, 1979, s.431, 432.

⁶ DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989**, Yay.No: DPT 1974, Ankara, 1985, s.120.

1980'li yıllara kadar turist sayıları ve dış turizm gelirinun seyri incelendiğinde; 1963 yılında 199 bin turist ve 7,7 milyon Dolar gelir elde edilirken, 1970'te 725 bin turist 51,6 milyon USD döviz kazandırmış, 1973 yılında 1 milyon 338 bin turist sayısına ve 171 milyon Dolar turizm gelirinun ulaşmıştır. 1980'de ülkeye gelen 1 milyon 57 bin turist 327 milyon USD döviz bırakmıştır.⁷

Türk turizmi açısından asıl gelişmenin yaşandığı 1980'li yılların hemen başında gerçekleşen en önemli olay, 24 Ocak 1980 Kararları ile devalüasyon yapılması, yabancı sermayenin teşviki, döviz alış ve satışının serbestleşmesi, yurt dışına çıkışların serbest bırakılması, yolcuların beraberinde götürebilecekleri döviz miktarının artması ve Turizmi Teşvik Kanunu'nun çıkarılması gibi kararlardır. Turizmi Teşvik Kanunu ile turizm sektörüne kredi ve yatırım kolaylıkları, vergi-resim-harc istisnaları, personel çalıştırılması ile ilgili kolaylıklar, KDV ertelemesi, çeşitli hizmetlerin öncelikli tahsisi ve tarife indirimleri gibi teşvikler getirilmiştir.⁸ Turizmi Teşvik Kanunu, teşvik belgesi, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Vergi Kanunlarında Turizm Teşvik Tedbirleri ile Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu gibi mevzuatın çıkarılması sonucu turizm yatırımları hızla artmıştır.⁹ 1980'lerin sonlarında Türkiye, sosyal, ekonomik ve teknolojik bakımdan yeterli bir altyapıya sahip olmadığı halde, gözde bir destinasyon olmuştur. Bozulmamış doğal güzellikleri ve sahilleri, düşük fiyatlı tatil olanaklarıyla kitle turizmine ve paket turların düzenlenmesine uygun bir turistik yer olarak tanıtılan ülkemizde yabancı yatırımlar da yoğun olarak özendirilmiştir. Turist sayısında elde edilen hızlı artış nedeniyle, ön araştırma ve planlama yapılmadan konaklama işletmeleri ve destek üniteleri ardı ardına hizmete sunulmuştur. Bu da ülkemize bozuk planlı, düşük kaliteli turizm mekanları kazandırmıştır.¹⁰ Söz konusu dönemde özellikle konaklama yatırımlarında büyük oranda artış gözlenmiştir. 1961 yılı için otel sayısı 258, yatak sayısı 15.685 olarak verilmekte,¹¹ 1964 yılı sonu itibarıyla yatak kapasitesinin 41.878 olduğu ifade edilmektedir.¹² 1970 yılında turizm belgeli tesis sayısı 593, yatak sayısı 54.226 iken, 1980 yılında tesis sayısı %31'lik artışla 778, yatak sayısı %52'lik artışla 82.332 olarak gerçekleşmiştir. 1984 yılında ise tesis sayısı 1.054'e, yatak sayısı 121.881'e ulaşmıştır.¹³ Günümüzde Türkiye'de bulunan dünya standartlarındaki konaklama

⁷ TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, (Çevrimiçi), http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 05.05.2008, ss.397-398.

⁸ * ÖZTAŞ ve KARABULUT, ss.10-11.

* KOZAK vd., ss.116-117.

* Hüseyin ŞAHİN, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 9.Baskı, Bursa, 2007, s.419.

⁹ Mithat Zeki DİNÇER, **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, ss.114-118.

¹⁰ C.P. COOPER and I. ÖZDİL, "From Mass to Responsible Tourism: The Turkish Experience", **Tourism Management**, Butterworth-Heinemann Ltd., London/ U.K., 1992, pp.377-379.

¹¹ DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967**, s.426.

¹² DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s.596.

¹³ T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Turizm Belgeli Tesisler**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFAA85B8E20CBC69487>, 17.11.2008.

tesislerinin birçoğu, 1985 ile 1991 yılları arasında turizm yatırımlarında uygulanan verimli teşvik sistemi sayesinde hizmete sunulmuştur.¹⁴ 1987 yılında tesis sayısı 1.726, yatak sayısı 260.000 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılına gelindiğinde ise 1980'e göre 4 kat artan tesis sayısı 3.181'e, 6 kat artan yatak sayısı da 498.742'ye yükselmiştir.¹⁵

Söz konusu gelişmelerin etkisiyle 1990'lı yıllara kadar geçen sürede gelen turist sayısı ve elde edilen turizm gelirinde hızlı bir artış yaşanmıştır. Tablo 1'de de görüldüğü üzere, 1980 yılında 1 milyon 57 bin olarak gerçekleşen turist sayısı, 1983 yılında 1 milyon 507 bine, 1985'te 2 milyon 190 bine, 1988 yılında 4 milyon 265 bine ve 1990 yılında 5 milyon 398 bine yükselmiştir. Turizm gelirleri ise 1980 yılında 327 milyon Dolar iken, 1984 yılında 840 milyon Dolara, 1985'te 1 milyar 482 milyon Dolara, 1988 yılında 2 milyar 355 milyon Dolara ve 1990 yılında 3 milyar 225 milyon Dolara ulaşmıştır.¹⁶

Tablo 1: Ziyaretçi Sayısı, Turizm Geliri ve Ziyaretçi Başına Gelir (1980-1990)

Yıllar	Gelen Yabancı Turist Sayısı	Artış Oranı (%)*	Çıkan Toplam Ziyaretçi Sayısı	Artış Oranı (%)*	Dış Turizm Geliri (x1000\$)	Artış Oranı (%)	Toplam Ziyaretçi Başına Gelir (\$)
1980	1 057 364	-----	1 288 060	-----	326 654	-----	254
1981	1 158 125	9,53	1 405 311	9,10	381 268	16,72	271
1982	1 148 363	-0,84	1 391 717	-0,97	370 320	-2,87	266
1983	1 506 557	31,19	1 625 099	16,77	411 088	11,01	253
1984	1 855 337	23,15	2 117 094	30,27	840 000	104,34	397
1985	2 190 217	18,05	2 614 924	23,51	1 482 000	76,43	567
1986	2 397 282	9,45	2 391 085	-8,56	1 215 000	-18,02	508
1987	2 906 065	21,22	3 058 676	27,92	1 721 117	41,66	563
1988	4 265 197	46,77	4 150 300	35,69	2 355 295	36,85	568
1989	4 516 077	5,88	4 482 779	8,01	2 556 529	8,54	570
1990	5 397 748	19,52	5 190 729	15,79	3 225 000	26,15	621

(* Yabancı turist ve toplam ziyaretçi sayıları artış oranları hesaplanmıştır

Kaynak: * TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2006**, (Çevrimiçi),

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 05.05.2008, s.397, 398.

* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008), **Turizm Geliri ve Gideri, GSMH ve GSYİH, İhracat ve İthalat ile Ortalama Harcamalar**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr>, 13.08.2008.

Tüm bu gelişmelere karşın, Beşinci Plan döneminde tanıtma, pazarlama, hava taşımacılığı, turizm eğitimi, teknik altyapı gibi konularda istenilen gelişme sağlanamamıştır.¹⁷

¹⁴ DPT, **Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/turizm/oik601.pdf>, 26.11.2006, s.6.

¹⁵ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Turizm Belgeli Tesisler**.

¹⁶ TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, ss.397-398.

¹⁷ DİNÇER, s.128.

1.2. 1990'dan Günümüze Türk Turizmi

1990'lı yılların başından itibaren ülkemizde kitle turizminin yanı sıra, alternatif bazı turizm çeşitleriyle ilgili çalışmalar hız kazanmış, talebe bağlı olarak bu alanda önemli gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır.

1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Kalkınma Planında charter taşımacılığının geliştirilmesi, tesislerin doluluk oranlarını artırıcı ve turizm sezonunu uzatıcı önlemlerin alınması yanında, doğal güzelliklerin ve kültürel mirasın korunması ve kış, sağlık, kongre, üçüncü yaş turizmi gibi alternatif turizm çeşitlerinin teşvik edilmesi ile ilgili politikalar yer almıştır.¹⁸

1991 yılındaki Birinci Körfez Krizinin etkisiyle turizm işletmeleri, rakip ülkelerle rekabeti fiyat düşürme yoluyla sürdürmeye başlamışlardır. Aynı dönemde iç turizm hareketleri turizm işletmeleri tarafından gündeme alınmış, iç turizme katılım artmıştır. 1991-1994 yılları arasında yatırımlara verilen desteğin devam etmesi sonucu yatak kapasitesinde ciddi artışlar meydana gelmiştir.¹⁹

Uzun yıllardır Türkiye'de turizm faaliyetleri ağırlıklı olarak "deniz-güneş-kum" turizminin etrafında gerçekleşmektedir. Yapılan yatırımların da bu yönde olduğu görülmektedir. Ancak, zamanla denizlerin kirlenmesi, dünya genelinde alternatif turizm türlerine olan talebin artması, ülkemiz açısından turizmin çeşitlendirilmesinin gerekliliğini gözler önüne sermiştir.²⁰

1990'lı yıllarda kamu sektörü planlama konusunda etkin olmuş, Türkiye uluslararası turizm destinasyonu haline gelmiş, yabancı tur operatörlerinin tercih listesinde üst sıralara oturmuştur.²¹

Altıncı Plan döneminde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, Akdeniz çanağında bulunan rakip ülkelerle kıyaslandığında teknik altyapı, turizm eğitimi, tur operatörlüğü, seyahat acentalığı, tanıtım ve pazarlama, yatak kapasitesi, ulaşım gibi çok önemli konularda eksiklikler giderilememiştir. Finansal sorunlar nedeniyle, bazı bölgesel projeler istenilen seviyelere ulaşamamıştır. Yat limanlarının yetersizliği ve inşaatlarının tamamlanamaması yanında, turizmin çeşitlendirilememesi önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bu gibi nedenlerle, Yedinci Planda (1996-2000) turizmin mevsimsel ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve yeni potansiyel alanlar yaratmak için kış, sağlık, yat, kruvaziyer, kongre turizmi gibi turizm çeşitlerinin geliştirilmesine devam edilmesinin yanı sıra, küçük ölçekli sektör işletmelerinin geliştirilmesine yönelik politikalar belirlenmiştir.²²

1998 yılına gelindiğinde, daha önce özellikle konaklama tesisi yatırımcıları çoğunlukla inşaat sektöründe faaliyet gösteren şirketler olurken,

¹⁸ DPT, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Yay.No: DPT 2174, Ankara, 1989, s.281, 282.

¹⁹ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.8-10.

²⁰ KOZAK vd., s.143.

²¹ COOPER and ÖZDİL, p.377.

²² DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara, 1995, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf>, 13.05.2008, s.162, 163.

bu durum değişmiştir. Çevre ile ilgili konularda her şeyi devletten bekleme anlayışı azalmaya başlamıştır.²³

Yedinci Plan döneminde, turistik hizmetlerin kalitesinin korunup iyileştirilmesine önem verilmiş, bu kapsamda konaklama yatırımları yavaşlatılırken, altyapı, yenileme ve pazarlamaya yönelik yatırımlar özendirilmiştir. Dönem sonu itibarıyla, Bakanlık ve Belediye belgeli yatak kapasitesi ile birlikte ikincil konutlar ve yatırım aşamasındaki yatak sayısı toplamı bir milyonun üzerinde tahmin edilmiştir. Yine aynı dönemde sektörde bulunan seyahat acentası sayısı 4030 dolayındadır.²⁴

2000'lere girerken Türkiye'nin kirlenmemiş denizi ve Akdeniz ve Ege sahilleri uluslararası turizm pazarında öne çıkan avantajlardı. Bu nedenle mevcut yatak kapasitesinin yaklaşık 2/3'ü ve Sekizinci Plan'da hedeflenen artışın büyük bir bölümü sahil turizmine yönelik olmuştur.²⁵

Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na göre, 2000'li yıllarda dünya turizminde eğilimler değişmeye başlamıştır. Deniz-güneş-kum ağırlıklı turizm talebi yerine kültür, sağlık, kongre, yatçılık, eğlence ağırlıklı faaliyetler talep edilmektedir. Turizm, ülkelerin kıyı kesimlerinden bütününe dağılmakta, tatiller sezonluk olmaktan çıkıp tüm yıla yayılmakta ve uzun mesafeli deniz aşırı seyahatler artmaktadır. Seyahat kararları ve organizasyonunda internet daha fazla yer almaktadır. Turist yapısı da değişmekte, zamanı ve parası fazla olan, zor tatmin olan, meraklı, bilinçli ve seçici turistler önem kazanırken, kalite, temizlik, çevreye duyarlılık ve konukseverlik beklentileri artmaktadır. Raporunda, dünya turizmindeki bu değişimlere Türk turizmini adapte edebilmek için Turizm Master Planı oluşturulmasının, yeniden yapılanmaya gidilmesinin, bu yolla Anadolu'nun potansiyelini kullanarak turizmin çeşitlendirilmesinin ve tüm yıla yayılmasına yönelik yatırımların ve diğer faaliyetlerin sürdürülmesinin gereği vurgulanmıştır.²⁶

Bu doğrultuda, 2001 – 2005 yıllarını içine alan Sekizinci Kalkınma Planı'nda, kış, sağlık, yat, kongre turizmi, ekoturizm, vb. ile ilgili yönlendirmelerin sürmesine; yatırımların doğal, tarihsel ve doğal çevreyi koruyucu ve geliştirici şekilde gerçekleşmesine yönelik politikalar yer almıştır.²⁷

Söz konusu plan döneminde, 2001 yılında kredilerle ilgili yapılan bir değişiklik ile bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlarda Fon Kaynaklı Kredi uygulamasına geçilmiştir. Aynı yıl alınan bir kararla, Ege ve Akdeniz sahil şeridi ile Nevşehir, Ürgüp ve Avanos dışında kalan yerlerde yapılacak turizm yatırımları Küçük ve Orta Boy İşletme kapsamına alınarak bunlara kredi

²³ DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.9.

²⁴ DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, DPT Yayınları, Ankara, 2000, s.78, 166.

²⁵ DPT, Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.25.

²⁶ DPT, Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.3, 4, 6.

²⁷ DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, s.167, 168.

tahsisi yapılması, Yatırım Teşvik Belgeleri ve Fon Kaynaklı Kredi verilmesi öngörülmüştür.²⁸

Tablo 2’de, 1990-2007 yılları arasında yatırım belgeli tesis ve yatak sayısının giderek azaldığı, işletme belgeli tesis ve yatak kapasitesinin ise arttığı görülmektedir. Toplam Turizm Belgeli tesisler ile ilgili rakamlara bakıldığında, 1990 yılında tesis sayısı 3.181 ve yatak sayısı 498.742 iken, 2006 yılında 3.344 tesis ve 783.319 yatak sayısına ulaşılmıştır. 2007 yılına gelindiğinde ise, tesis sayısı 3.290 ve yatak kapasitesi 786.453 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Yıllara Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesisleri (1990-2007)

YILLAR	TURİZM YATIRIMI BELGELİ			TURİZM İŞLETMESİ BELGELİ		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
1990	1 921	156 702	325 515	1 260	83 953	173 227
1991	1 987	158 379	331 711	1 404	97 260	200 678
1992	1 938	148 017	309 139	1 498	105 476	219 940
1993	1 788	132 395	276 037	1 581	113 995	235 238
1994	1 578	114 913	240 932	1 729	128 065	265 136
1995	1 334	96 517	202 483	1 793	135 436	280 463
1996	1 309	96 592	202 631	1 866	145 493	301 524
1997	1 402	110 866	236 632	1 933	151 055	313 298
1998	1 365	116 286	249 125	1 954	151 397	314 215
1999	1 311	114 840	245 543	1 907	153 749	319 313
2000	1 300	113 452	243 794	1 824	156 367	325 168
2001	1 237	106 683	229 047	1 998	177 371	368 819
2002	1 138	102 972	222 876	2 124	190 327	396 148
2003	1 130	111 894	242 603	2 240	202 339	420 697
2004	1 151	118 883	259 424	2 357	217 664	454 290
2005	1 039	128 005	278 255	2 412	231 123	483 330
2006	869	123 326	274 687	2 475	241 702	508 632
2007	776	112 541	254 191	2 514	251 987	532 262

Kaynak: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Turizm Belgeli Tesisler**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFAA85B8E20CBC69487>, 17.11.2008.

Tablo 3’te yer alan 1987-2006 yılları arasında Belediye belgeli konaklama tesisi rakamlarına göre, 1987 yılında 5.536 olan tesis sayısı, 1997’de 7.975’e ulaşmış, daha sonra gitgide azalarak 2006 yılında 7.033’e gerilemiştir. Yatak sayısı 1987’de 188.491 iken, 2002 yılında 408.005’e kadar yükselmiş, 2006 yılında 395.671 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl toplam belgeli tesis sayısı 10.377 ve yatak kapasitesi 1.178.990’dır.

²⁸ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.10-11.

Tablo 3: Yıllara Göre Belediye Belgeli Konaklama Tesisleri (1987-2006)

YILLAR	BELEDİYE BELGELİ		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
1987	5 536	84 538	188 491
1992	7 444	120 508	290 987
1997	7 975	156 478	344 551
2000	7 832	156 135	344 736
2001	7 661	152 422	335 825
2002	7 772	178 660	408 005
2003	7 637	174 991	399 369
2006	7 033	173 632	395 671

Kaynak: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Belediye Belgeli Tesis Envanteri**, (Çevrimiçi),<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFA4F81ED62E0BCB915>, 17.11.2008.

Bazı görüşlere göre, 1990'lı yılların sonlarından itibaren yaşanan turist artışlarında, esas olarak 1990'ların başlarında Akdeniz çanağındaki rakiplerle rekabet gücüne kavuşmak amacıyla uygulanmaya başlayan ve 1998 yılından itibaren hızlı bir gelişim gösteren "herşey dahil" sistemin önemli payı bulunmaktadır.²⁹

Son yıllarda turizm yatırımlarına ve dış tanıtıma verilen önem sayesinde Türk turizm sektöründe önemli gelişmeler kaydedilmiş ve dünya turizm pastasından alınan pay büyümüştür.³⁰

Tablo 4'e göre, Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı 1990 yılında 5,4 milyona yakın iken, 1995 yılında 7,7 milyonu geçmiş, 2000 yılında 10,5 milyona yaklaşmış, 2007 yılında ise 23,3 milyonu aşmıştır. 2008 yılı sonu itibarıyla bu rakamın 26 milyonu aşacağı beklenmektedir. Dış turizm geliri incelendiğinde, 1990 yılında 3,2 milyar Dolar olan gelirin, 1995 yılında 4,9 milyar Doları geçtiği, 2000 yılında 7,6 milyar Doları aştığı, 2007 yılında ise 18,5 milyar Dolara yaklaştığı görülmektedir. 2008 yılı sonunda turizm geliri 21 milyar Dolar dolayında tahmin edilmektedir.

²⁹ Turizm Dünyası Dergisi, "Türk Turizminde All-inclusive Olgusu," **Turizm Dünyası: Türkiye'nin Turizm Ekonomisi ve Yatırımları Dergisi**, Bileşim Yayıncılık, S.137, İstanbul, Eylül 2001, s.30.

³⁰ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.11.

Tablo 4: Ziyaretçi Sayısı, Turizm Geliri ve Ziyaretçi Başına Gelir (1990-2008)

Yıllar	Gelen Yabancı Turist Sayısı	Artış Oranı (%)*	Çıkan Toplam Ziyaretçi Sayısı	Artış Oranı (%)*	Dış Turizm Geliri (x1000\$)	Artış Oranı (%)	Toplam Ziyaretçi Başına Gelir (\$)
1990	5 397 748	19,52	5 190 729	15,79	3 225 000	26,15	621
1991	5 552 963	2,88	5 106 792	-1,62	2 654 000	-17,71	520
1992	7 104 065	27,93	6 827 392	33,69	3 639 000	37,11	533
1993	6 525 202	-8,15	5 925 760	-13,21	3 959 000	8,79	668
1994	6 695 705	2,61	6 410 979	8,19	4 321 000	9,14	674
1995	7 747 389	15,71	7 247 076	13,04	4 957 000	14,72	684
1996	8 538 864	10,22	7 970 722	9,99	5 962 100	20,28	748
1997	9 725 349	13,90	9 233 503	15,84	8 088 500	35,67	876
1998	9 431 280	-3,02	8 878 840	-3,84	7 808 900	-3,46	880
1999	7 487 365	-20,61	7 069 293	-20,38	5 203 005	-33,37	736
2000	10 428 153	39,28	9 990 841	41,33	7 636 000	46,76	764
2001	11 619 909	11,43	13 450 121	34,62	10 066 512	31,83	748
2002	13 248 176	14,01	15 214 516	13,12	11 900 925	18,22	782
2003	13 956 405	5,35	16 302 050	7,15	13 203 144	10,94	810
2004	17 548 384	25,74	20 262 640	24,30	15 887 700	20,33	784
2005	21 124 886	20,38	24 124 501	19,06	18 153 505	14,26	752
2006	19 819 833	- 6,18	23 148 669	-4,04	16 850 947	-7,18	728
2007	23 340 911	17,77	27 214 988	17,57	18 487 008	9,71	679
2008* *	21 514 808	-----	24 701 964	-----	17 457 462	-----	707

(*) Yabancı turist ve toplam ziyaretçi sayıları artış oranları hesaplanmıştır

(**) Ocak-Eylül (9 Aylık) Geçici Rakamlar

Kaynak: * TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2006**, (Çevrimiçi),

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 05.05.2008, s.397, 398.

* T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Giriş-Çıkış Yapan Yabancı ve Vatandaşlar -Eylül 2008**,

(Çevrimiçi), http://www.kultur.gov.tr/TR/Tempdosyalar/242477__Eylul2008.pdf, 15.11.2008, s.8.

* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **2005-2008 Yıllarındaki Turizm Gelir Giderleri**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr>, 16.11.2008.

* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Turizm Geliri ve Gideri, GSMH ve GSYİH, İhracat ve İthalat ile Ortalama Harcamalar**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr>, 13.08.2008.

Dünya Turizm Örgütü verilerine göre Türkiye 2003 yılında dünyanın en fazla turizm geliri elde eden 9. ülkesi olmuş,³¹ 2004 yılında 8. sıraya yükselmiştir.³² 2005 yılında ilk defa turist sayısında 9. sıra ile ilk 10 ülke arasına giren Türkiye, turizm geliri sıralamasında yine 8. sırayı elde

³¹ WTO, **Tourism Highlights, Edition 2004**, (Çevrimiçi), <http://www.world-tourism.org/facts/highlights/HIGHLIGHTS%20INGLES%2020041.pdf>, 25.01.2005.

³² WTO, **Tourism Highlights 2005 Edition**, (Çevrimiçi), <http://www.world-tourism.org>, 21.12.2008.

etmiştir.³³ 2006 yılında Türkiye, en fazla turizm geliri elde eden 9. ülke olmuştur.³⁴ 2007 yılında turist sayısı bakımından 9. sıra, turizm geliri açısından ise 10. sıra Türkiye'nin olmuştur.³⁵

Günümüzde Türkiye'de mevcut yatak kapasitesinin 2/3'ü hala kıyı bölgelerinde bulunmaktadır.³⁶ Turizm sektöründe doğrudan istihdam 2006 yılı itibarıyla 3,2 milyon kişi dolayındadır. Seyahat acentası sayısı 2007 yılında 5.127 olarak tespit edilmiştir.³⁷

Tablo 5: Ülkemize Gelen Yabancıların Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı (1990 Ocak – 2007 Aralık)

AYLAR	YILLAR									
	1990		1995		2000		2005		2007	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
OCAK	115 058	2,13	274 680	3,55	333 915	3,20	700 469	3,32	714 425	3,06
ŞUBAT	143 215	2,66	302 407	3,91	354 487	3,40	696 643	3,30	787 048	3,37
MART	242 987	4,51	368 195	4,77	435 158	4,17	1 107 348	5,24	1 099 960	4,71
NİSAN	429 624	7,97	535 462	6,93	721 128	6,92	1 348 264	6,38	1 520 954	6,52
MAYIS	529 552	9,83	732 394	9,48	986 376	9,46	2 302 389	10,90	2 287 645	9,80
HAZİRAN	559 266	10,38	810 419	10,49	1 079 148	10,35	2 402 912	11,37	2 774 076	11,89
TEMMUZ	707 824	13,13	1 008 709	13,05	1 525 718	14,63	3 180 802	15,06	3 624 156	15,53
AĞUSTOS	777 793	14,43	1 070 234	13,85	1 419 244	13,61	2 861 141	13,54	3 384 065	14,50
EYLÜL	667 359	12,38	1 054 871	13,65	1 368 538	13,12	2 502 123	11,84	2 799 276	11,99
EKİM	526 115	9,76	836 025	10,82	1 178 481	11,30	2 108 398	9,98	2 152 908	9,22
KASIM	367 300	6,82	393 023	5,09	602 396	5,78	1 052 561	4,98	1 177 475	5,04
ARALIK	323 215	6,00	340 467	4,41	423 564	4,06	861 836	4,08	1 018 923	4,37
TOPLAM	5 389 308	100,00	7 726 886	100,00	10 428 153	100,00	21 124 886	100,00	23 340 911	100,00

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Türkiye'ye Gelen Yabancıların Yıllara ve Aylara**

Göre Dağılımı (1986-2007), (Çevrimiçi),

<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFAFFD E13C621852F44, 16.11.2008.>

Tablo 5'e göre ülkemize gelen turistlerin mevsimsel dağılımına bakıldığında, 1990 yılında yoğunluk sırasıyla %37,9 ile Yaz, %28,96 ile Sonbahar, %22,31 ile İlkbahar ve %10,79 ile Kış mevsimleri şeklindedir. 2007 yılına gelindiğinde, Yaz mevsiminin yoğunluğu %41,91'e yükselirken, Sonbahar %26,26'ya, İlkbahar %21,03'e düşmüş, Kış mevsimi %10,80'lik bir yoğunluk yaşamıştır. Mevsimlik yoğunlaşmanın azaltılması ve turizmin tüm yıla yayılması ile ilgili çalışmalara rağmen, bu konularda henüz başarı sağlanamadığı görülmektedir.

³³ WTO, **Tourism Highlights 2006 Edition**, (Çevrimiçi), http://www.world-tourism.org/facts/eng/pdf/highlights/highlights_06_eng_hr.pdf, 21.12.2008.

³⁴ WTO, **Tourism Highlights 2007 Edition**, (Çevrimiçi), <http://unwto.org/facts/menu.html>, 12.04.2008.

³⁵ WTO, **Tourism Highlights 2008 Edition**, (Çevrimiçi), http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/highlights/UNWTO_Highlights08_en_HR.pdf, 03.11.2008, p.5

³⁶ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.35.

³⁷ DPT, **2008 Yılı Programı**, Ankara, 2007, (Çevrimiçi), http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2008_programi.pdf, 11.05.2008, s.179.

2007-2013 yılları için hazırlanan Dokuzuncu Plan'da da, Beşinci Plandan itibaren sözü edilen alternatif turizm türlerinin özendirilmesine devam edilmesi, ayrıca ülkenin rekabet üstünlüğü bulunan sağlık hizmetleri turizminin geliştirilmesi yer almaktadır.³⁸

Dokuzuncu Plan'ın Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda sektörle ilgili hedefler ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Buna göre;³⁹

- Turizmde çeşitliliğin artırılması, turizmin tüm bölgelere ve tüm yıla yayılmasının sağlanması,
- Turizm ürününü çeşitlendirmek amacıyla kongre turizmi, yat turizmi, termal turizm, dağ ve kış turizmi, doğa ve yayla turizmi vb. faaliyetlerin teşvik edilmesi ve bölgelere göre geliştirilmesi,
- Tarihi ve kültürel turizmin canlandırılması,
- Yatak kapasitesinin büyük çoğunluğunun kıyı turizmine yönelik olması nedeniyle, yukarıda sayılan turizm türleri ile sağlık turizmi, üçüncü yaş ve gençlik turizmine dönük yatırımlara öncelik verilmesi,
- Avrupa ülkelerine yönelik pazar payının artırılarak sürdürülmesi yanında, turistik potansiyele sahip olan Çin başta olmak üzere Doğu Asya Pasifik Bölgesi ve İran gibi Ortadoğu ülkelerinde pazar payının artırılması hedeflenmektedir.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ALTERNATİF TURİZM

Dünyada özellikle 1990'ların ortalarından itibaren gündeme gelen alternatif turizm kavramı, denizin, güneşin ve sahillerin kaynak olarak kullanıldığı kitle turizmine alternatif olarak gelişen turizm çeşitlerini yansıtmaktadır.⁴⁰

Birçok uzmanın görüşleri ve dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak, ülkemizin yeni turistik alanları ve turizm çeşitlerini sektörün hizmetine sunması gerekmektedir. Türkiye bu amaçla örtüşen yeterli altyapıya sahiptir; bu topraklarda yaşamış olan medeniyetlerin kalıntıları, doğal güzellikler, kültürel değerler, kongre potansiyeli gibi altyapı olanakları değerlendirilmelidir.⁴¹ Bu bölümde, günümüzde öne çıkan alternatif turizm çeşitlerine değinilecek ve Kalkınma Planlarında turizmin çeşitlendirilmesi konusunun yeri yansıtılmaya çalışılacaktır.

2.1. Alternatif Turizm Türleri

Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde kitle turizminden kaynaklanan çevresel ve sosyal bozulmalara karşın, doğaya, kültüre, tarihi eserlere zarar

³⁸ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Ankara, 2006, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, 11.05.2008, s.82.

³⁹ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.29, 32, 35, 38, 39.

⁴⁰ Needet HACIOĞLU ve Cevdet AVCIKURT, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.8, 9.

⁴¹ ÖZTAŞ ve KARABULUT, s.12.

vermeden, bu değerleri de turistik faaliyetlere katma düşüncesiyle birçok alternatif turistik ürün ortaya çıkmaya başlamıştır. Aşağıda, kitle turizmine alternatif olarak geliştirilen turizm çeşitlerinden bazılarına yer verilecektir.

Özel İlgil Turizmi, 1970'li yıllardan itibaren gündeme gelen ve özellikle 1980'lerde gelişme gösteren geniş kapsamlı bir turizm çeşididir. Bünyesinde golf, tenis, avcılık, el sanatları, festival turları, botanik turizmi, sağlık turizmi, tekne, yat, tren turları, kış turizmi, trekking, dağcılık, su sporları, rafting, kuş gözlemciliği gibi faaliyetleri barındırmaktadır.⁴²

Kırsal Turizm, değişen turizm anlayışına, turist profiline ve çevre bilincinin artmasına paralel olarak gelişen bir turizm çeşididir. Kuş gözlemciliği, macera turizmi, çiftlik turizmi, yayla turizmi gibi turizm çeşitlerini bünyesinde barındırmaktadır.⁴³

Ekoturizm, 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkan ve günümüzde hızla gelişen bir turizm türüdür. 2010 yılında ekoturizme katılanların sayısının 70 milyon dolayında olacağı tahmin edilmektedir.⁴⁴ Dünya Turizm Örgütü'nün 1997 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, ekoturizmin bir türü olan doğa seyahatleri uluslararası turizm harcamalarının yaklaşık %7'sini oluşturmaktadır.⁴⁵ 2005 yılında uluslararası turizm hareketleri içinde ekoturizme katılanların oranı %5 iken, toplam turizm harcamasında ekoturizmin oranı %7 olarak gerçekleşmiştir.⁴⁶

Yayla Turizmi, dünyada yeni bir alternatif turizm türü olarak kabul edilmekte, ekoturizm, yeşil turizm, yumuşak turizm gibi kavramlarla beraber adı geçmektedir.⁴⁷

Botanik Turizmi, önceleri ekoturizmin alt dalı olarak kabul edilirken, giderek ekosistemin diğer unsurlarına göre ön plana çıkmış, ayrı bir turizm türü olarak kabul edilmiştir.⁴⁸

Sağlık Turizmi, Sanayileşme ile birlikte insanın ruh ve beden sağlığını bozan olumsuz etkilere karşı kür ve tedavi amacıyla yapılan ulusal ve uluslararası seyahatler şeklinde ortaya çıkan ve temelinde termal turizmin olduğu bir turizm türüdür. Günümüzde meditasyon, saç ektirme, estetik operasyon, tüp bebek uygulamaları gibi çok farklı tıbbi uygulamayı ve ulaşım, konaklama gibi turistik hizmetleri kapsayan sağlık turizmine,

⁴² Adnan TÜRKSOY ve Esin ÖZKAN YÜRİK, "Özel İlgil Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.255, 256.

⁴³ Cevdet AVCIKURT ve Özlem KÖROĞLU, "Kırsal Turizm", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.61-76.

⁴⁴ Cengiz DEMİR ve Aydın ÇEVİRGEN, **Ekoturizm Yönetimi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2006, s.50, 51, 147.

⁴⁵ Cengiz YÜCEL, "Turizmde Yükselen Değer: Ekoturizm", (Çevrimiçi), <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/CESIT/02niEko.pdf>, 12.11.2008, s.2.

⁴⁶ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.20.

⁴⁷ Burhanettin ZENGİN, "Yayla Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.137.

⁴⁸ Süleyman SÖNMEZ, "Botanik Turizm", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.163.

dünyada her yıl milyonlarca kişi dahil olmakta ve bu konuya ilgi sürekliliği artmaktadır.⁴⁹

Kış Turizmi, tatillerini yaz mevsiminde geçiren insanların bu alışkanlıklarını kış mevsiminde de sürdürmeye başlamaları sonucu hızla ilerleyen bir turizm türüdür. Genelde adı dağ turizmi ve spor turizmi ile birlikte anılmakta olan kış turizminin önemi her geçen yıl artmakta, düzenlenen faaliyetlerle hızla büyümektedir.⁵⁰

Yat Turizmi, yirminci yüzyılda turizmin gelişmesini sağlayan unsurların yardımıyla önem kazanmaya başlamış, ancak önceleri fiyatların yüksek olması nedeniyle sınırlı bir kitlenin katıldığı bir faaliyet olmuştur. Deniz turizminin bir dalı olan yat turizmi, 1970'lerden sonra rekabetin artması ve fiyatların düşmesiyle gelişebilmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra bu alanda birçok gelişmenin yaşanması ile önem kazanan yat turizmi, yarattığı gelir ile birlikte ilerleme potansiyeli yüksek olan bir alternatif turizm çeşididir.⁵¹

Spor Turizmi, insanların sportif etkinliklere katılmak veya izlemek amacıyla seyahat etmelerinden doğan bir turizm türüdür. Özellikle 20. yüzyılın son döneminde hızlı bir şekilde gelişen spor turizmi, geleceğe yönelik tahminlerde popülaritesini artıracak turizm çeşitleri arasında görülmektedir. Hava sporları, su altı dalış, dağcılık, akarsu turizmi, futbol turizmi, av turizmi, golf turizmi gibi alt dallara ayrılan spor turizmi, Olimpiyatlar, Dünya ve Avrupa Kupaları gibi uluslararası sportif müsabakalar sayesinde ev sahibi ülkelere binlerce turist çekmekte, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan büyük kazanç sağlamaktadır.⁵²

Kongre Turizmi, 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkan,⁵³ 1980'lerin başından itibaren önemli ölçüde gelişen⁵⁴ ve yıllık ortalama %5 oranında büyüyen, oldukça dinamik bir turizm türüdür.⁵⁵ Dünyada kongre amaçlı seyahat edenlerin sayısının dünya turizm hacminin %14'ünü oluşturduğu uzmanlar tarafından ifade edilmektedir.⁵⁶ 2003 yılı verilerine

⁴⁹ Murat Selim SELVİ, "Sağlık Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.275, 286.

⁵⁰ Mehmet Oğuzhan İLBAN ve Mehmet KAŞLI, "Kış Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.320, 325.

⁵¹ İsmet KAYA ve Meziyet NARİN, "Yat Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.365, 367.

⁵² Barış ERDEM ve Göksel Kemal GİRĞİN, "Spor Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.389, 392, 396.

⁵³ Orhan İÇÖZ, **Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Yönetimi**, Turhan Kitabevi, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara, Ekim 2003, s.270.

⁵⁴ Leonard HOYLE, D.DORF and T.JOHER, **Managing Conventions and Group Business**, Michigan, 1989, p.9.

⁵⁵ C.George HUGHES, "Konferans Turizmi-Satıcının Düşü", **Turizmde Seçme Makaleler:24 Özel Sayı: Kongre Turizmi**, TUGEY Yayını, Ya.No.37, İstanbul, Ocak 1996, s.36.

⁵⁶ Turizmde Bu Sabah, "Konferans Turizminin Duayenleri İstanbul'da Ders Verdi", (Çevrimiçi), <http://www.turizmdebusabah.com/index.asp?RID=12634>, 10.11.2003.

göre kongre turizmi dünya turizm gelirlerinin %30'una karşılık gelen 175 milyar Dolarlık bir hacme sahiptir.⁵⁷

Üçüncü Yaş Turizmi, dünya turizminde son on yılda öne çıkan alternatif turizm çeşitlerinden biridir. Örneğin, 1999 yılında uluslararası seyahatlere katılan 60 yaş ve üzeri kişiler, toplam turist sayısının üçte birini oluşturmuştur. Bu sayının önümüzdeki yıllarda artması beklenmektedir.⁵⁸

Gençlik Turizmi, günümüzde gelişmekte olan turizm çeşitlerinden biridir ve dünyada toplam seyahatlerin %20'sini oluşturmaktadır.⁵⁹

Kültür Turizmi, geçmiş kültürleri ve yeni kültürleri tanıma temeline dayanan, insanların kendi kültürlerine ve diğer grupların kültürlerine açık olan yanlarıyla ilgili turizm faaliyetleridir. Özellikle kırsal yerleşim yerlerine gidip yöresel yemekleri tatmak ve folklorik özellikleri tanımak amacıyla seyahatler yapılmaktadır.⁶⁰

İnanç Turizmi, diğer turizm türlerinden farklı olarak insanların inançları doğrultusunda dini görevlerini yerine getirmek için önemli görülen yerleri ziyaret etmelerinden doğan ve geçmişten bugüne insanları seyahate yönelten bir olgudur.⁶¹

Tablo 6: Amaçlarına Göre Dış Aktif Turizm Hareketleri (%) (1995-2007)

SEYAHAT AMACI	1990	2000	2004	2005	2006	2007
Gezi, eğlence	55.6	51.2	50.1	50	51	51
Görev, ticari ilişkiler, fuar	13.8	16.3	15.6	16	16	15
Yakınları ziyaret, sağlık, dini, diğer	19.6	23.9	25.9	26	27	27
Belirtilmemiş	11.0	8.6	8.3	8	6	7
Toplam Turist (milyon)	437.8	686.7	763.9	806	846	903

Kaynak: * WTO, **Tourist Arrivals By Purpose of visit (2005)**, (Çevrimiçi),

<http://unwto.org/facts/menu.html>, 21.12.2008.

* WTO, **Tourism Highlights 2006 Edition**, (Çevrimiçi),

http://www.world-tourism.org/facts/eng/pdf/highlights/highlights_06_eng_hr.pdf,

21.12.2008.

* WTO, **Tourism Highlights 2007 Edition**, (Çevrimiçi),

<http://unwto.org/facts/menu.html>, 12.04.2008.

* WTO, **Tourism Highlights 2008 Edition**, (Çevrimiçi),

http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/highlights/UNWTO_Highlights08_en_HR.pdf,

03.11.2008.

⁵⁷ Mustafa ÖZGE, "Türkiye, 175 Milyar Dolarlık Kongre Turizmi Pazarından Sadece Yüzde 1 Pay Alıyor", 02.09.2003. (Çevrimiçi) <http://www.turizmdebusabah.com/ara.asp?pageNo=11>, 17.11.2004.

⁵⁸ Necdet HACIOĞLU ve Bayram ŞAHİN, "Üçüncü Yaş Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.29.

⁵⁹ Ahmet KÖROĞLU ve Banu GÜLEÇ, "Gençlik Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.41.

⁶⁰ Orhan BATMAN ve Sibel ÇINAR OĞUZ, "Kültür Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.191.

⁶¹ Sabahattin KARAMAN, Şehnaz DEMIRKOL ve Seda ŞAHİN, "İnanç Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.209.

Yukarıda sözü edilen turizm türlerine dünya genelinde katılım ile ilgili fikir oluşturması bakımından Tablo 6'da amaçlarına göre turizm hareketlerinin oranları yer almaktadır. Tabloya göre, iş, kongre, fuar turizmine katılanların da yer aldığı grup %15'lik bir orana sahiptir. Sağlık turizmi, kültür turizmi gibi faaliyetlere katılanların bulunduğu grup ise toplam turistlerin %27'sini oluşturmaktadır.

Turizmin çeşitlendirilmesi, ülkemizde yeni sayılabilecek bir politika olarak ortaya çıkmıştır. 1980'lerden itibaren hızlı bir gelişim içine giren Türk turizmi, bu gelişimi kitle turizmi ve deniz-güneş-kum ağırlıklı yapılanmaya borçludur. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de turizmin çeşitlendirilmesi ve tüm yıla yayılması gereğinin fark edilmesi ile birlikte, bu konuda plan ve projeler gündeme gelmeye başlamıştır. Ülkemiz açısından, öncelikle Kalkınma Planlarında turizmin çeşitlendirilmesi konusu incelenerek, bu konuda yaşanan bazı gelişmelere yer verilecektir.

2.2. Kalkınma Planlarında Turizmin Çeşitlendirilmesi ve Bazı Örnekler

Planlı dönemden itibaren, 1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci Plan'a kadar turizmin çeşitlendirilmesi ve deniz-güneş-kum ağırlıklı turizme alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesine yer verilmemiştir.

Beşinci Plan'da, politikalar arasında kitle turizminin yanında bireysel turizmin ele alınması ve kültürel, kış, av, su sporları, festival, sağlık ve gençlik turizmi gibi alternatif çeşitlerin sadece değerlendirilmesi yer almaktadır. Devletin, kongre, yat, kış ve termal turizm için Güney Antalya Projesine benzer projelerle altyapı geliştireceği belirtilmiştir.⁶²

Altıncı Plan'da turizmi çeşitlendirmek amacıyla kongre, sağlık, termal, gençlik, üçüncü yaş, kış, av, su sporları, golf, festival turizminin teşviki için gerekli tedbirlerin geliştirilmesi politikasına değinilmiştir.⁶³ Ancak bu iki Plan döneminde de, turizmin çeşitlendirilmesiyle ilgili gözle görülür bir gelişme yaşanmamıştır.

Su sporları arasında sayılabilecek rafting (akarsu turizmi) ülkemizde 1990'lı yıllarda yapılmaya başlanmış, Çoruh, Köprüçay, Manavgat çayları gibi akarsularda çeşitli aktivitelerle yılda ortalama 600 bin yerli ve yabancı turist çeken bir faaliyettir.⁶⁴

Yedinci Plan'da da yeni potansiyel faaliyet alanları yaratmaya yönelik olarak kongre, sağlık, termal, kış, dağ, yayla, golf, karavan, eğlence, kruvaziyer ve yat turizminin geliştirilmesi yönünde hedefler konurken, Doğu Akdeniz'e yönelen uluslararası yat trafiği ve deniz turizminin yaratacağı faaliyetlerin sağlam bir yapıya oturtulması için Deniz Turizmi Birliği Yasası'nın çıkarılması öngörülmüştür.⁶⁵

⁶² DPT, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, ss.120, 198.

⁶³ DPT, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, s.281, 353.

⁶⁴ TÜRKSOY ve ÖZKAN YÜRİK, s.264.

⁶⁵ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, s.162, 164, 299.

Sekizinci Plan'da yine, bir önceki planda belirtilen amaçlarla kongre, sağlık, termal, kış, dağ, golf, yat turizmi ve ekoturizmin geliştirilmesi hedeflenirken, turizm amaçlı sportif faaliyetlerin geliştirilmesi için gerekli altyapı, tanıtım, eleman yetiştirme ve istihdam ile ilgili çalışmaların yapılması planlanmıştır. Bunun yanında, ekoturizmi geliştirmek amacıyla tabiatın korunduğu büyük alanların geliştirilip yaygınlaştırılacağı ifade edilmiştir. Deniz turizmi ile ilgili olarak bir önceki planda sözü edilen kanun tasarisinin çalışmalarının tamamlanması ve Yat Turizmi Yönetmeliğinin günün koşullarına uygun olarak düzenlenmesi hedeflenmiştir.⁶⁶

Sekizinci Plan Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporunda, özellikle Anadolu'nun sunduğu olanakları kullanarak turizm yatırımlarının çeşitlendirilmesi ve bazı turizm türlerinin geliştirilmesiyle ilgili, ana hatlarıyla aşağıda da yer verilen, daha geniş ve detaylı ifadeler bulunmaktadır:

- Termal ve Sağlık Turizmi ile ilgili olarak; kullanım ve işletme hakkı kamuya ait olan termal tesislerin özel sektör tarafından işletilebilmesi veya uzun süreli tahsis yapılması için gerekli düzenlemelerin yapılması ve bu alandaki özel yatırımların teşvik edilmesi hedeflenmektedir.⁶⁷

Günümüzde Türkiye sağlık turizminde, hem özel alanlarda uzmanlaşmış hastanelerin artması ve personel kalitesi, hem de termal turizm altyapı ve olanakları ile dünya standartlarında hizmet sunmaktadır.⁶⁸

- Kültür Turizmi'nin geliştirilmesi ve ziyaretçi sayısının artırılması konusunda Turizm Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmesi hedeflenen çalışmalar üç turizm faaliyetiyle ilgilidir. İnanç Turizmi Projesi kapsamında, Türkiye'de yaşayan üç büyük dinin önemli ziyaret merkezlerinin restorasyon, çevre düzenlemesi, ışıklandırma gibi faaliyetlerle ziyarete açılması ve tanıtımlarının yapılması öngörülmüştür. İpek Yolu Projesi kapsamında, kullanılamaz hale gelmiş olan ve kültürel mirasın önemli unsurları olan han ve kervansarayların korunması ve yaşatılması, bunların turizm amaçlı kullanılabilmesi ve bu yolla "Tarihi İpek Yolu"nun canlandırılması planlanmıştır. Antik Kentler ve Eski Eserler ile ilgili olarak, dini anıtlar, antik kentler (ören yerleri, tarihi kalıntılar) ve tarihi çekim merkezlerinin turizm açısından değerlendirilerek envanterlerinin çıkarılması ve altyapı çalışmalarının tamamlanması hedeflenmiştir.

- Dağ Turizmi ve Ekoturizm birlikte değerlendirilmiş, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya turist çekme ve Anadolu kültürünü tanıtma olanağı yaratacağı düşüncesiyle Ağrı, Kaçkar, Erciyes ve Toros-Aladağlar'da teşvik edilmesi gereği ifade edilmiştir.

- Kış Sporları Turizmi'nin iç pazarda olduğu gibi dış pazarlarda da geliştirilmesi amacıyla, yeni tahsisler verilmesi ve pist yapımı konusunda yasal düzenlemelerle kolaylıklar getirilmesi, Uludağ, Koroğlu, Erciyes,

⁶⁶ DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, s.93, 140, 168, 169.

⁶⁷ DPT, Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.25.

⁶⁸ SELVİ, s.276.

Palandöken, Sarıkamış, Beydağları, Bolkar ve Akdağ'ın potansiyelinin değerlendirilerek yatak kapasitelerinin yeterli düzeye getirilmesi önerilmiştir.⁶⁹

Ülkemizde kış turizmi ile ilgili yeterli altyapının bulunmasına ve bu tür merkezlerin sayısının ve kapasitelerinin önemli ölçüde artmasına rağmen, bu konuda dünyada söz sahibi olacak düzeye ulaşmamıştır.⁷⁰

- Üçüncü Yaş Turizmi ile ilgili olarak, mevsim uzatıcı etkisinin sağladığı faydalar nedeniyle teşvik edilmesinin gereği vurgulanmış, teknik ve yapısal düzenlemelerin yerine getirilmesi ve sezon dışında rekabet gücünü artırmaya yönelik teşviklerin alınması gerektiği ifade edilmiştir.⁷¹

Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜRSAB gibi kuruluşlar tarafından üçüncü yaş turistlerini Türkiye'ye çekebilmek için bazı çalışmalar yapılmıştır ve günümüzde de bu çalışmalar sürmektedir.⁷²

Tablo 7: Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Yabancılar (Oranlar % - 1998-2007)

GELİŞ NEDENİ	1998	2001	2003*	2004*	2005*	2006*	2007*
Gezi, eğlence	54,84	52,27	49,75	47,76	48,27	44,25	47,32
Kültür	9,78	9,17	7,33	6,49	6,38	5,23	5,02
Sportif ilişkiler	1,14	1,28	1,14	1,24	1,22	0,93	1,32
Yakınları ziyaret	5,26	7,94	6,12	6,07	7,21	10,01	8,99
Sağlık	0,47	0,97	0,75	0,78	0,80	0,80	0,67
Dini	0,34	0,31	0,43	0,35	0,52	0,53	0,60
Alışveriş	4,15	8,29	7,07	6,05	5,29	5,89	4,75
Toplantı, konferans, kurs, seminer	1,65	2,40	2,17	1,88	2,00	2,30	2,86
Görev	0,37	5,00	5,33	4,73	4,20	5,35	2,48
Ticari ilişkiler, fuar	13,86	5,03	3,23	3,69	2,97	3,88	3,76
Transit	0,64	3,08	1,80	0,98	1,97	1,67	0,17
Eğitim	-	-	0,53	0,73	0,43	0,49	0,59
Diğer	7,50	4,27	2,92	3,42	3,05	3,92	5,09
Berberinde gelen	-	-	11,44	15,82	15,68	14,76	16,41
TOPLAM YABANCILAR	9.752.000	11.569.000	13.701.418	17.202.996	20.522.621	19.275.949	23.017.081

(*) Paylar hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK, **Türkiye İstatistik Yıllığı 2007**, (Çevrimiçi), www.tuik.gov.tr, 12.05.2008, s.118.

TÜRSAB Ar-Ge Departmanı, **Turizmi Çeşitlendirmek**, (Çevrimiçi),

<http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/GENEL/03hazCesit.pdf>, 14.11.2008.

1998-2007 yılları arasında Türkiye'ye gelen yabancıların ziyaret amaçlarının yer aldığı Tablo 7'ye göre, gezi-eğlence amaçlı ziyaretlerin oranı açık farkla ilk sıradadır; 1998 yılında %54,84 iken 2007 yılında %47,32 düzeyindedir. Bu rakamlar deniz-güneş-kum ağırlıklı kitle turizmine katılanların sayısının hala çok yüksek olduğunu göstermektedir. Kültürel amaçlı ziyaretlerin oranı azalmaktadır, 1998 yılında %9,78 iken, 2007 yılında %5,02 olarak gerçekleşmiştir. Dini amaçlı ziyaretler 1998 yılında %0,34

⁶⁹ DPT, **Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.25-27.

⁷⁰ İLBAN ve KAŞLI, s.328.

⁷¹ DPT, **Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.27.

⁷² HACIOĞLU ve ŞAHİN, s.24.

oranında gerçekleşirken, 2007 yılında bu oran %0,60'a yükselmiştir. Kültür turizminin ülkemizde henüz çok fazla gelişmediği anlaşılmaktadır. Sağlık turizmine katılanlar 1998 yılında %0,47 iken, 2007 yılında %0,67'ye yükselmiştir. Kongre, toplantı gibi amaçlarla yapılan ziyaretlerde gözle görülür bir oransal artış meydana gelmiş, 1998 yılında %1,65 olan pay, 2007 yılında %2,86'ya yükselmiştir. Alışveriş turizmi yıllar içinde oransal artışlar yaşamış, 2007 yılında gerilemiştir. Yakınları ziyaret, sportif ilişkiler ve görev nedeniyle yapılan seyahatlerin oranlarında ise 1998 yılından 2007 yılına gelinirken artışlar meydana gelmiştir.

Dokuzuncu Plan'da, daha önceki üç planda olduğu gibi alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesi ile ilgili faaliyetlerin sürdürüleceği ifade edilmiş, kültür turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi gereğinin devam ettiği, turizme hizmet eden yörelerin otantik özellikleri korunarak artırılmasının destekleneceği belirtilmiştir. Sağlık hizmetleri konusunda ülkemizin elinde bulunan fiyat, hizmet kalitesi ve jeotermal kaynaklar ile ilgili avantajların değerlendirilerek Sağlık Hizmetleri Turizmi'nin de desteklenmesi hedeflenmektedir.⁷³

Dokuzuncu Plan'ın Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporunda, Türk turizminin karşılaştırmalı rekabet üstünlüğü bulunan turizm çeşitlerinin öncelikli olarak geliştirilmesine yönelik politikaların belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Turistik ürün çeşitlendirilmesi ve yeni alanlara kaydırılarak tüm yıla yayılması amacıyla kongre turizmi, kültür turizmi, termal, sağlık, üçüncü yaş, gençlik, yat ve deniz, dağ ve kış, doğa ve yayla turizmi yatırımlarına öncelik verilerek bunlara ek teşvikler sağlanması hedeflenmektedir.⁷⁴

Türkiye, sahip olduğu doğal, tarihi, kültürel özelliklerinin yanı sıra, Gençlik Turizmine yönelik olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm Eğitim Merkezleri, Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu, Orman Bakanlığı Orman Kampları ve Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Merkez Gençlik Kampları'nın sağladığı konaklama; Devlet Demiryolları, deniz yolları ve havayolları işletmelerinin sağladığı seyahat olanaklarını gençlerin hizmetine sunmaktadır.⁷⁵

- Kültür Turizmi'nin, turizmin çeşitlendirilmesi kapsamında yapılan çalışmalar içinde önemli bir yeri olduğu belirtilirken, söz konusu turizm çeşidinin geliştirilmesi için öncelikle kültürel varlıkların korunması ve gerekirse çevrelerinde oluşturulacak bir alanda yapılaşmanın ve diğer fiziki gelişmelerin kontrol altında gerçekleşmesi gereği ifade edilmektedir.⁷⁶

Turizm Bakanlığı'nın, turizmin çeşitlendirilmesi amacıyla başlattığı çalışmalardan biri olan İpek Yolu Projesi kapsamında öncelikle, Anadolu'da bulunan ana tur güzergahları ile çakışan ve İpek Yolu üzerinde bulunan 11

⁷³ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, s.45, 82, 90.

⁷⁴ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.23, 27, 29, 35.

⁷⁵ KÖROĞLU ve GÜLEÇ, s.47-50.

⁷⁶ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.21.

adet kervansarayın turizm amaçlı kullanılması için Bakanlık ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır.⁷⁷

Günümüzde Türkiye’de tarihsel kültür turizmi faaliyetleri yoğun olarak gerçekleşmektedir. Arkeolojik veya dinsel temaların ağırlıkta olduğu güzergahlar belirlenerek haftalık veya 15 günlük turlar düzenlenmektedir. Güncel kültür turizmi faaliyetleri henüz yöresel ve bölgesel düzeyde gerçekleşmektedir.⁷⁸

- Kongre ve Incentive Turizmi konusunda, kongre kent ve bölgelerini tanıtmak ve pazarlamak için oluşturulan en önemli kuruluşlardan biri olan “Kongre ve Ziyaretçi Büroları”nın Türkiye’deki ilk örneği olan İstanbul Kongre ve Ziyaretçi Bürosu’nun örgütlenme ve finansman yapısının güçlendirilmesi ve sektörden yeterli desteği almasının sağlanması gereği vurgulanmaktadır. Kongre altyapısına sahip diğer bölgelerde de bu tür büroların kurulması için Bakanlık, sektör kuruluşları ve yerel yönetimlerin işbirliği yapacağı bir modelin belirlenmesi hedeflenmektedir.⁷⁹

Türkiye’de ilk uluslararası kongreler 1969 yılında düzenlemiştir.⁸⁰ Günümüzde de ülkeye gelen turistler arasında kongre turizmi amaçlı gelenlerin oranı her yıl artmaktadır, 1993 yılında %1 olan bu oran, örneğin 2004 yılında %3,7’ye yükselmiştir.⁸¹ Dünya turizm pazarında kongre turizminin payının çok daha fazla olduğu göz önüne alınırsa, söz konusu gelişme yeterli görülmemektedir.⁸² Uluslararası Kongre & Toplantı Birliği (ICCA) tarafından hazırlanan bir rapora göre İstanbul, 2002 yılında 22 kongre ile Avrupa kongre ve toplantı pazarında 17. sırada yer almıştır.⁸³ 2003 yılında ise 35 kongre ile dünyada 21. sırayı elde etmiştir.⁸⁴ Dünya kongre turizmi pazarında Türkiye’nin payı 2003 yılında 525 milyon Dolarlık gelirle binde 3,5 gibi çok küçük bir düzeydedir. Bu oranın %1’e çıkarılması bile 1,5 milyar Dolarlık bir gelir elde etmek anlamına gelmektedir.⁸⁵

- Raporda, Deniz Turizmi alanında kalifiye eleman yetiştirilmesi amacıyla, Turizm Meslek Liseleri’nde deniz turizmi ile ilgili derslerin okutulması gerektiği belirtilmektedir.⁸⁶

İklimi ve doğal güzellikleri ile ülkemiz denizleri koy, körfez ve plajlar açısından çok zengindir. Örneğin Akdeniz Bölgesinde 10 milyon

⁷⁷ DPT, **Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.26.

⁷⁸ BATMAN ve ÇINAR OĞUZ, s.199, 203.

⁷⁹ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.39.

⁸⁰ İge PIRNAR TAVMERGEN ve Ebru GÜNLÜ AKSAKAL, **Kongre ve Toplantı Yönetimi**, Seçkin Yayınları, Ankara, Ağustos 2004, s.24.

⁸¹ Turizm Gazetesi, “Yabancı Ziyaretçilerin Türkiye’ye Geliş Amacı (DİE 2004)” (Çevrimiçi), <http://www.turizm gazetesi.com/Sinif/>, 02.03.2005.

⁸² PIRNAR TAVMERGEN ve GÜNLÜ AKSAKAL, ss.24-25.

⁸³ ICCA, **The Association Market Worldwide**, The International Congress and Convention Association, ICCA DATA, 2004, p.16.

⁸⁴ ICCA, **Statistic Report: International Association Meetings Market 1993-2005**, The International Congress and Convention Association, ICCA DATA, 2004, p.25.

⁸⁵ Sunay ÜNLÜ YÜCEL, “Uluslararası Kongre Turizmi ve Türkiye,”(Çevrimiçi), <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/home/Dergial/250/250ulus.asp>, 25.01.2005.

⁸⁶ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.37-38.

kişilik deniz turizmi potansiyeli bulunmaktadır. Deniz Turizmi yıllık 2 milyar dolardan fazla gelir getirmektedir.⁸⁷ Türkiye'de yat limanları ilk olarak 1970'lerde hizmete girmiş, yeni işletmelerin açılması ve kapasitelerin artırılması 1980'li yıllardan sonraya kalmıştır.⁸⁸ Türkiye, yat turizmi kapsamında yat limanı ve yat yanaşma yeri yapımı, yat ve marina hizmetleri, su sporları ve mega yat inşası konularında ilerleme kaydetmiştir. Birtakım yasal düzenlemeler sayesinde deniz turizminde uluslararası rekabet ortamı yaratılmış, bu da sektörün gelişmesini hızlandırmıştır. Yılda 750 bin dolayında yatın seyrettiği Akdeniz çanağında Fransa'nın 70 bin, Hırvatistan'ın 16 bin, Yunanistan'ın 6 bin yat bağlama kapasitesi bulunurken, Türkiye 10 bin yatlık yanaşma yeri kapasitesine sahiptir, bu rakama yatırım ve planlama aşamasında bulunan 9 bine yakın bir kapasite eklenecektir. Kruvaziyer turizminde Akdeniz'in önemli bir ülkesi olan Türkiye'de korunmuş su alanına sahip kruvaziyer limanları sadece İstanbul Galata, Kuşadası, Marmaris ve Antalya'da bulunmaktadır.⁸⁹

- Aynı raporda Ekoturizmin, toplumun en yoksul kesimi olan dağ ve orman köylüleri ve pansiyon işleten ailelerin oluşturduğu yöre halkının ekonomik koşullarını iyileştirdiği ifade edilmektedir. Doğal zenginliklerin, sit alanlarının ve özel çevre koruma alanlarının özellikleri dikkate alınarak, bu alanlarda ekoturizmin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁹⁰

Bugün Türkiye'de kırsal alanlarda yürütülen turizm faaliyetleri çeşitli başlıklar altında değerlendirilmektedir. Örneğin, yayla turizminin gelişmesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülük ederken, ekoturizm ve macera turizmi alanında fiili olarak seyahat acentalarının çabaları görülmektedir.⁹¹ Ekoturizm faaliyetlerinin Türkiye'de başlangıcı 1970'li yıllar olmakla birlikte, 1990'lı yıllarda önemli bir turizm faaliyeti olarak gelişmeye başlamıştır. Ekoturizm ve çevre koruma konularında özellikle söz konusu dönemde başlayan birçok proje yürütülmektedir.⁹²

Ekoturizm kapsamında değerlendirilen yayla turizmi açısından çok büyük bir potansiyele sahip olan ülkemizde, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1990 yılında başlatılan 'Yayla Turizm Projesi' kapsamında günümüze kadar yirmi altı adet 'Yayla Turizm Merkezi' ilan edilmiş bölge bulunmaktadır.⁹³

⁸⁷ Fadime GÜMÜŞ, Nihan VEZİKLİ ve Zafer TİTİZ, "Çanakkale Şehir Merkezi İle Eceabat ve Gelibolu İlçelerinde Yaşayan Halkın Gezi Teknesi Turizmine Bakış Açısının Değerlendirilmesi", **1.Çanakkale Turizm Biyenalı**, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y.O., 5-7 Mayıs 2005, Dünya Turizm Örgütü Yayınlar Dairesi, Çanakkale, 2005, s.152.

⁸⁸ KAYA ve NARİN, s.370.

⁸⁹ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.12, 13.

⁹⁰ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.20.

⁹¹ AVCIKURT ve KÖROĞLU, s.69.

⁹² BOZOK ve ÖZDEMİR YILMAZ, s.126-130.

⁹³ ZENGİN, s.144.

SONUÇ

Dünyada özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllardan itibaren çevreye karşı duyarlı insanların sayısının artması ve kitle turizminin verdiği zararların fark edilmesi ile birlikte, çevreye zarar vermeden, hatta çevreyi koruyarak seyahat etmenin yolları araştırılmaya başlanmıştır. Özellikle Batılı ülkelerde insan ömrünün uzaması, gelirin ve boş zamanın artması sonucu, kültürel faaliyetlere ve lüks seyahat şekillerine olan talep de artmıştır. Tüm bunların sonucu olarak kitle turizminden uzaklaşmaya başlanmış, turizmin çeşitlendirilmesi kapsamında ortaya çıkan ve doğal ve kültürel çevreye zarar vermeden buralara yakın olunan alternatif turizm türlerine ilgi artmıştır.

Ülkemizde ise, turizm faaliyetleri son yıllarda popülaritesi giderek azalsa da, “deniz-güneş-kum” ağırlıklı olarak gerçekleşmektedir. 1980’li yılların sonlarına kadar yapılan düzenlemeler, verilen teşvikler de hep bu yönde olmuştur. Özellikle, teşvikler nedeniyle hızla gerçekleşen ve sürdürülebilirliğin gözetilmediği plansız yapılaşma ve aşırı yoğunluk, denizlerin ve çevrenin kirlenmesine, tarihi ve kültürel yapıların zarar görmesine yol açmıştır. Uzun yıllar boyunca talebe göre ve özellikle çok uluslu ve güçlü yabancı tur operatörlerinin baskısıyla ülkemizde çoğunlukla kitle turizmine yönelik ürünler sunulmuştur.

Bilgi toplumu sürecinde dünyada meydana gelen her şeyden haberdar olan bilinçli tüketiciler arttıkça, özellikle doğa temeline dayanan alternatif turizm çeşitlerine talep yükselmiştir. Kuşkusuz ülkemiz doğal, tarihi ve kültürel altyapı açısından rakiplerine göre avantajlı konumdadır. Geleneksel deniz-güneş-kum ağırlıklı turizm hareketlerinin dünyada çok büyük talep gördüğü yıllarda Türkiye, Akdeniz çanağındaki rakip ülkelere göre avantajlı durumda değildi. Ancak, alternatif turizm çeşitlerine olan talebin hızla yükseldiği günümüzde, bu alanda büyük bir potansiyele sahip olan ülkemiz açısından büyük bir fırsat ortaya çıkmaktadır. Bu fırsatı avantaja çevirmek için sahip olunan olanakların hızlı ve planlı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türk turizminin günümüze kadar çözemediği sorunlardan biri de mevsimlik yoğunlaşmadır. Turistik arzın düşük sezonda da yeterli taleple karşılaşabilmesi için, sezon dışı alternatif turizm faaliyetlerinin artırılarak turizm sezonunun uzatılması, tüm yıla yayılması sağlanmalıdır.

Geleceğe yönelik olarak talebin artacağı tahmin edilen kültür turizmi, kongre turizmi, üçüncü yaş ve gençlik turizmi gibi türlerin geliştirilmesine öncelik verilmelidir.

Doğa temeline dayanan alternatif turizm türlerinin (ekoturizm, yayla turizmi, rafting, agro-turizm, dağ turizmi vb.) geliştirilmesi ile ilgili olarak, buna uygun bölgelerin seçiminin yanı sıra, bu bölgede yaşayan halkın eğitilmesi ve turizm bilincinin yerleştirilmesi çok önemlidir. Konaklama, ulaşım, altyapı gibi yatırımların ve işletme faaliyetlerinin çevre dostu uygulamalar olmasına dikkat edilmelidir. Doğal güzelliklerin yanında, kültürel yapının ve oluşturulacak turistik tesislerin tanıtımının yapılarak, bilinçli turistlerin bu bölgelere çekilmesi gerekmektedir.

Sağlık turizmi alanında, sahip olunan termal suların sürdürülebilirlik ilkesine uygun bir şekilde değerlendirilmesi ve etrafında kurulacak tesislerin de bir plan dahilinde hizmete açılması gerekmektedir. Ayrıca, son yıllarda yabancıların teknoloji ve fiyat avantajı nedeniyle tercih ettikleri ve büyük gelişme kaydeden uzmanlaşmış sağlık kuruluşlarının sayısının ve kalitesinin artırılması, sağlık turizmi alanında ülkemizin daha fazla öne çıkmasını sağlayacaktır.

Turizmin tüm yıla yayılması amacına en uygun turizm türlerinden biri olan Kış Turizminin geliştirilmesi için uygun alanların belirlenmesi ve öncelikle bu konuda söz sahibi olan ülkeler model alınarak altyapı çalışmalarının tamamlanması gerekmektedir. Turistik tesis ve yardımcı hizmetler ile ilgili yatırımlar devlet tarafından teşvik edilmelidir. 2011 Erzurum Üniversitelerarası Kış Olimpiyatları gibi organizasyonların ülkeye getirilmesi, kış turizmi bölgelerinin tanıtım ve pazarlamasında çok etkili olacaktır. Tesislerin sıcak mevsimlerde boş kalmaması amacıyla, dağ turizmi, kongre turizmi, yayla turizmi gibi faaliyetler uygun olan yerlerde geliştirilmelidir.

Spor turizmi alanında, Formula-1, UEFA Şampiyonlar Ligi Finali, UEFA Kupası Finali, Avrupa Basketbol Şampiyonası gibi uluslararası spor organizasyonlarının ve futbol takımlarının kamplarının ülkeye daha fazla çekilmesi, büyük kitleleri ülkemize yönlendirecektir. Bunu yapabilmek için, altyapı ve üstyapı tesislerinin yeterli düzeye ulaşması ve üstlenilen organizasyonlarda başarı sağlanması gerekmektedir.

Kongre turizminde, kongreler ile ilgili organizasyonların sadece seyahat acentalarının ilgili bölümlerine terk edilmemesi, profesyonel kongre organizatörlerinin sayısının artması, kongreleri ülkeye çekebilmek için Kongre ve Ziyaretçi Büroları ve benzeri kuruluşların yaygınlaştırılması, finansal ve organizasyonel yapılarının güçlü kılınması gerekmektedir.

Deniz turizmi (yat, kruvaziyer vb.) alanında, yat yanaşma yerlerinin sayısının, fiziki ve hizmet kalitesinin artırılması, ücretlerin dünya standartlarında belirlenmesi, kruvaziyer turizme uygun limanların sayısının artırılması, yolcu gemilerinden alınan ücretlerin makul seviyelere indirilmesi, ülkemizin kıyılarının temiz tutularak tanıtımının etkin bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Binlerce yıldır birçok medeniyetin yaşadığı Anadolu toprakları, Kültür turizmi açısından dünyanın en uygun bölgelerinden biridir. Bu konuda söz sahibi olabilmek için, öncelikle tarihi, kültürel varlıkların ve geleneklerin değerini Türk insanı bilmelidir. Tarihi eserlerin korunması ve orijinaline sadık kalınarak restore edilmesi, müzeciliğin geliştirilmesi ve bu alanda eğitilmiş kişilerin sektöre kazandırılması gerekmektedir.

Turistik yatırımlar (konaklama, ulaştırma, yiyecek-içecek vb.) yeni turistik ürünlerin geliştirileceği bölgelere kaydırılmalıdır. Yabancı yatırımcıların kendi istedikleri şekilde yatırım yapmaları engellenmeli ve Türk turizminin menfaatleri doğrultusunda yönlendirilmelidir.

Birçok konuda olduğu gibi turizm alanında da giderek içine kapanan Avrupa Birliği ülkelerinden Türkiye'ye gelişlerin azalacağı göz önünde bulundurulmalı, diğer bölgelerden turist çekmenin yolları aranmalıdır.

Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde ülkenin doğal, tarihi, kültürel zenginliğinin ve altyapısının etkin bir şekilde duyurulması gerekmektedir. Dünyada en fazla turist gönderen ve ülkemize turist gönderme potansiyeli olan ülkelerde tüketici eğilimleri ile ilgili yapılmış anket çalışmalarından faydalanmak veya yabancıların katılmayı tercih ettikleri turizm türleri ve seyahat zamanları gibi bilgileri elde etmek suretiyle tanıtım stratejisi belirlenebilir. Ayrıca, bu bilgilerin ışığı altında ağırlık verilecek turizm türleri ve alanları da tespit edilebilir.

Türkiye hemen hemen tüm alternatif turizm türleri için yeterli altyapıya sahiptir. Akdeniz ve Ege sahil şeridi ile İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmış olan turizm faaliyetlerinin, özellikle kültür turizmi, kırsal turizm, kış turizmi, dağ turizmi, kongre turizmi gibi türlerin geliştirilmesiyle diğer bölgelerimize doğru ilerlemesi mümkün olacaktır. Böylece, hem turizm faaliyetleri bölgesel ve mevsimsel yoğunlaşmadan kurtulacak, hem de Türkiye dünyanın önde gelen turizm ülkeleri arasında ilk sıraları alacaktır.

KAYNAKÇA

1. AVCIKURT, Cevdet ve Özlem KÖROĞLU, "Kırsal Turizm", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.61-82.
2. BATMAN, Orhan ve Sibel ÇINAR OĞUZ. "Kültür Turizmi", **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.189-208.
3. COOPER, C.P. and I. ÖZDİL. "From Mass to Responsible Tourism: The Turkish Experience", **Tourism Management**, Butterworth-Heinemann Ltd., London/U.K., 1992.
4. DEMİR, Cengiz ve Aydın ÇEVİRGEN, **Ekoturizm Yönetimi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2006.
5. DİNÇER, Mithat Zeki. **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.
6. DPT, **2008 Yılı Programı**, Ankara, 2007, (Çevrimiçi), http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2008_programi.pdf, 11.05.2008.
7. DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, Ya.No.DPT 2174, Ankara, 1989.
8. DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989**, Ya.No. DPT 1974, Ankara, 1985.
9. DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967**, Ankara, 1963.
10. DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Ankara, 2006, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, 11.05.2008.
11. DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/turizm/oik679.pdf>, 18.05.2008.

12. DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, Ya.No. DPT 1664, Ankara, 1979.
13. DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, Ankara, 1967.
14. DPT, **Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/turizm/oik601.pdf>, 26.11.2006.
15. DPT, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, DPT Yayınları, Ankara, 2000.
16. DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, Ya.No: DPT 1272, Ankara, 1973.
17. DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, Ankara, 1995, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf>, 13.05.2008.
18. ERDEM, Barış ve Göksel Kemal GİRĞİN. “Spor Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.385-409.
19. GÜMÜŞ, Fadime, Nihan VEZNIKLI ve Zafer TİTİZ. “Çanakkale Şehir Merkezi İle Eceabat ve Gelibolu İlçelerinde Yaşayan Halkın Gezi Teknesi Turizmine Bakış Açısının Değerlendirilmesi”, **1.Çanakkale Turizm Biyenali**, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y.O., 5-7 Mayıs 2005, Dünya Turizm Örgütü Yayınlar Dairesi, Çanakkale, 2005, s.150-159.
20. HACIOĞLU, Necdet ve Cevdet AVCIKURT. **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008.
21. HACIOĞLU, Necdet ve Bayram ŞAHİN. “Üçüncü Yaş Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.17-39.
22. HOYLE, Leonard, D.DORF and T.JOHER. **Managing Conventions and Group Business**, Michigan, 1989.
23. HUGHES, C.George. “Konferans Turizmi-Satıcının Düşü”, **Turizmde Seçme Makaleler:24 Özel Sayı: Kongre Turizmi**, TUGEY Yayını, Ya.No.37, İstanbul, Ocak 1996, s.35-54.
24. ICCA, **Statistic Report: International Association Meetings Market 1993-2005**, The International Congress and Convention Association, ICCA DATA, 2004.
25. ICCA, **The Association Market Worldwide**, The International Congress and Convention Association, ICCA DATA, 2004.
26. İÇÖZ, Orhan. **Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Yönetimi**, Turhan Kitabevi, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara, Ekim 2003.
27. İLBAN, Mehmet Oğuzhan ve Mehmet KAŞLI. “Kış Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.319-342.

28. KARAMAN, Sabahattin, Şehnaz DEMİRKOL ve Seda ŞAHİN. “İnanç Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.209-238.
29. KAYA, İsmet ve Meziyet NARİN. “Yat Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.365-384.
30. KOZAK, Nazmi, Meryem AKOĞLAN KOZAK ve Metin KOZAK. **Genel Turizm İlkeler – Kavramlar**, Detay Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Ankara, 2001.
31. KÖROĞLU, Ahmet ve Banu GÜLEÇ. “Gençlik Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.41-59.
32. ÖZGE, Mustafa. “Türkiye, 175 Milyar Dolarlık Kongre Turizmi Pazarından Sadece Yüzde 1 Pay Alıyor”, 02.09.2003. (Çevrimiçi) <http://www.turizmdebusabah.com/ara.asp?pageNo=11>, 17.11.2004.
33. ÖZTAŞ, Kadir ve Tahsin KARABULUT. **Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri**, Nobel Yayın Dağıtım, 2.Baskı, Ankara, 2006.
34. PIRNAR TAVMERGEN, İge ve Ebru GÜNLÜ AKSAKAL. **Kongre ve Toplantı Yönetimi**, Seçkin Yayınları, Ankara, Ağustos 2004.
35. SELVİ, Murat Selim. “Sağlık Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.275-294.
36. SÖNMEZ, Süleyman. “Botanik Turizm”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.163-187.
37. ŞAHİN, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 9.Baskı, Bursa, 2007.
38. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. **2005-2008 Yıllarındaki Turizm Gelir Giderleri**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr>, 16.11.2008.
39. T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı. **Belediye Belgeli Tesis Envanteri**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFA4F81ED62E0BCB915>, 17.11.2008.
40. T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı. **Giriş-Çıkış Yapan Yabancı ve Vatandaşlar - Eylül 2008**, (Çevrimiçi), http://www.kultur.gov.tr/TR/Tempdosyalar/242477__Eylul2008.pdf, 15.11.2008.
41. T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı. **Turizm Belgeli Tesisler**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFAA85B8E20CBC69487>, 17.11.2008.
42. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. **Turizm Geliri ve Gideri, GSMH ve GSYİH, İhracat ve İthalat ile Ortalama Harcamalar**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr>, 13.08.2008.
43. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. **Türkiye’ye Gelen Yabancıların Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı (1986-2007)**, (Çevrimiçi), <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFAFFDE13C621852F44>, 16.11.2008.

44. Turizmde Bu Sabah. “Konferans Turizminin Duayenleri İstanbul’da Ders Verdi”, (Çevrimiçi), <http://www.turizmdebusabah.com/index.asp?RID=12634>, 10.11.2003.
45. Turizm Dünyası Dergisi. “Türk Turizminde All-inclusive Olgusu,” **Turizm Dünyası: Türkiye’nin Turizm Ekonomisi ve Yatırımları Dergisi**, Bileşim Yayıncılık, S.137, İstanbul, Eylül 2001.
46. Turizm Gazetesi. “Yabancı Ziyaretçilerin Türkiye’ye Geliş Amacı (DİE 2004)” (Çevrimiçi), <http://www.turizmgazetesi.com/Sinf/>, 02.03.2005.
47. TÜİK. **İstatistik Göstergeler, 1923-2006**, (Çevrimiçi), http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 05.05.2008.
48. TÜİK. **Türkiye İstatistik Yıllığı 2007**, (Çevrimiçi), www.tuik.gov.tr, 12.05.2008.
49. TÜRKSOY, Adnan ve Esin ÖZKAN YÜRİK. “Özel İlgi Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.255-273.
50. TÜRSAB Ar-Ge Departmanı. **Turizmi Çeşitlendirmek**, (Çevrimiçi), <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/GENEL/03hazCesit.pdf>, 14.11.2008.
51. WTO. **Tourism Highlights 2005 Edition**, (Çevrimiçi), <http://www.world-tourism.org>, 21.12.2008.
52. WTO. **Tourism Highlights 2006 Edition**, (Çevrimiçi), http://www.world-tourism.org/facts/eng/pdf/highlights/highlights_06_eng_hr.pdf, 21.12.2008.
53. WTO. **Tourism Highlights 2007 Edition**, (Çevrimiçi), <http://unwto.org/facts/menu.html>, 12.04.2008.
54. WTO. **Tourism Highlights 2008 Edition**, (Çevrimiçi), http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/highlights/UNWTO_Highlights08_en_HR.pdf, 03.11.2008.
55. WTO. **Tourism Highlights, Edition 2004**, (Çevrimiçi), <http://www.world-tourism.org/facts/highlights/HIGHLIGHTS%20INGLES%2020041.pdf>, 25.01.2005.
56. WTO. **Tourist Arrivals By Purpose of visit (2005)**, (Çevrimiçi), <http://unwto.org/facts/menu.html>, 21.12.2008.
57. ÜNLÜ YÜCEL, Sunay. “Uluslararası Kongre Turizmi ve Türkiye,”(Çevrimiçi), <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/home/Dergial/250/250ulus.asp>, 25.01.2005.
58. YÜCEL, Cengiz. “Turizmde Yükselen Değer: Ekoturizm”, (Çevrimiçi), <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/CESIT/02niEko.pdf>, 12.11.2008, s.1-7.
59. ZENGİN, Burhanettin. “Yayla Turizmi”, **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi**, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2008, s.137-162.